

СЕРІЯ НЕПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ, №13

ПРОСТО ПРО ЦЛІ ШАРІАТУ

МОХАММАД ХАШІМ КАМАЛІ

Міжнародний Інститут Ісламської Думки

Просто про цілі Шаріату

Мохаммад Хашім Камалі

*Книга надрукована за підтримки
Асоціації освітнього розвитку*

Міжнародний Інститут
Ісламської Думки

Рівне – 2021

Просто про цілі Шаріату (Ukrainian)

Мохаммад Хашім Камалі

Серія неперіодичних видань, №13

© Міжнародний Інститут Ісламської Думки

1442 р. по Гіджрі / 2021 р. н. е.

Paperback ISBN 978-966-416-807-3

Maqasid Al-Shariah Made Simple (Ukrainian)

Mohammad Hashim Kamali

Occasional Papers Series 18

© The International Institute of Islamic Thought (IIIT)

1429AH/ 2008CE

Paperback ISBN 978-1-56564-442-7

IIIT

P.O. Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

Переклад: Ю. Косенко

Редакція: М. Хряк-Петльований

Обкладинка: Шіраз Хан

Верстка: Гасан Гасанов

Інститут Інтеграції Знань

Грузія, Тбілісі, вул. Дадіані 7,

Торгівельний та Бізнес-центр «Карвасла», А-317

ikiacademy.org

Усі права захищені.

Жодна із частин цієї книги не може бути відтворена
без письмового дозволу правовласника.

Погляди та думки, які викладені в цій книзі, належать автору

і можуть не співпадати з думкою видавця, перекладачів і редакторів.

Міжнародний інститут ісламської думки (МІД) з великим задоволенням презентує цю брошуру-путівник, яка знайомить із предметом макасід аш-шаріа – вищими намірами й цілями ісламського закону. Автор, професор Мохаммад Хашім Камалі, є добре знаним вченим, спеціалістом у цій царині.

Оскільки лише небагато праць англійською мовою є доступними з цього предмету – макасід аш-шаріа – МІД вирішив заповнити вакуум шляхом ініціювання перекладів та видання серії книжок на цю тему, щоби представити цю важливу й складну сферу думки для англомовних читачів. Наразі вже видано «Трактат про цілі Шаріату» Ібн Ашура, «Теорія імама Аш-Шатібі про вищі цілі й наміри ісламського закону» Ахмада ар-Райсуні, «На шляху до реалізації вищих цілей ісламського закону: функціональний підхід до макасід аш-шаріа» Гамалія Ельдїна Аттіа та «Макасід аш-шаріа як філософія ісламського закону: системний підхід» Джассера Ауди.

Оскільки тема є складною й становить інтелектуальний виклик, а більшість книжок, які написані з цього приводу, призначаються, найперше, для спеціалістів, вчених та інтелектуалів, Лондонський офіс МІД також продукує інші прості брошури-путівники до цієї теми, в рамках серії «Принагідні папери», з метою виготовлення легкодоступного матеріалу для пересічного читача. Серед цих видань: «Макасід аш-шаріа: путівник для початківця» та «Ісламське бачення розвитку у світлі макасід аш-шаріа» Мухаммада Умера Чапрі.

Анас С. Аль-Шейх-Алі
Академічний радник, Лондонський офіс МІД

ПРОСТО ПРО ЦІЛІ ШАРІАТУ

Макасід аш-шаріа: цілі ісламського закону

Ця праця представлена у п'яти головних розділах, перший розділ починається із загальної характеристики макасід аш-шаріа та обґрунтування їх в Корані. Другий розділ розглядає класифікацію макасід та певний порядок пріоритетів, який є інтегрованим у структуру макасід. Третій розділ присвячено історичному розвитку й внеску окремих провідних улемів (учених), особливо Абу Ісхака Ібрагіма аш-Шатібі, в теорію макасід. Четвертий розділ книги розглядає різні підходи улемів, що їх вони застосовували для ідентифікації макасід. І, нарешті, останній розділ висвітлює зв'язок макасід з іджтихадом й шляхи, якими макасід можуть збільшити масштаб та калібр іджтихаду.

Текстуальне походження

Макасід аш-шаріа, або цілі й завдання ісламського закону, є, вочевидь, важливою темою Шаріату, якій приділяється дещо недостатня увага. Загалом, Шаріат покликаний приносити користь як на індивідуальному, так і на суспільному рівні, а його закони оформлені так, щоб захищати цю користь та вигоди й полегшувати вдосконалення й досконалість умов людського жит-

тя на землі. Коран виражає цю думку, коли наголошує на найвищій важливості мети пророцтва Мухаммада (с.а.с.)¹ такими словами: «Ми послали тебе тільки як милість для світів» (21:107). Можливо, це можна побачити і в тому, як Коран говорить сам про себе: «...зцілення того, що в серцях, прямий шлях і милість для віруючих!» (10:57).

Дві найвищі цілі милості й настанови, про які йдеться у наведених вище аятах, згодом посилюються іншими приписами Корану та Сунни, які спрямовані на встановлення справедливості, викорінення упередженості й полегшення труднощів. Закони Корану й Сунни також прагнуть просувати співпрацю й взаємну підтримку в межах сім'ї та суспільства в широкому розумінні цього слова. Справедливість є маніфестацією Божої милості в тій же мірі, як і самодостатньою ціллю Шаріату. Милість (рахма) виявляється у реалізації користі (маслаха), яку улеми загалом вважали всепроникною цінністю й ціллю Шаріату, що в усіх своїх намірах та завданнях є синонімічною до поняття рахма.

¹ Слова «нехай благословить його Аллаг і вітає» арабською мовою. Ця фраза вживається в ісламі після згадування імені Пророка Мухаммада, а також у тих випадках, коли йдеться про нього, як про Пророка й Посланця Аллага, навіть без згадування його імені. У різних джерелах вживаються фрази «Пророк Ісламу», «Посланець Аллага», «Пророк» та інші, після яких, виражаючи глибоку повагу й за велінням Аллага, мусульмани вимовляють слова «Саллялаху алейхі ва саллям» — «Нехай благословить його Аллаг і вітає». Така традиція збережена й у цій книзі. Підґрунтям цього є припис Аллага: **«Воістину, Аллаг і Його ангели благословляють Пророка! О ви, які увірували! Благословляйте Пророка й вітайте його миром!»** (Коран: 33:56).

Освіта індивідів є іншою важливою ціллю Шаріату, настільки важливою, що вона йде, у порядку пріоритетності, навіть перед справедливістю та маслаха. Адже обидва поняття є соціально орієнтованими цінностями, котрі набувають значну частину свого значення у контексті соціальних стосунків, натомість тахзіб аль-фард прагне зробити кожного індивіда гідним довіри агентом і носієм цінностей Шаріату, і саме завдяки освіті індивідів Шаріат прагне реалізувати більшість своїх соціальних цілей. Загальна мета значної частини законів та цінностей Шаріату, особливо у сфері ібадат (поклоніння) й морального вчення, полягає у тренуванні індивіда в плані усвідомлення чеснот таква, щоб він став чинником користі для інших.

Коран виражає, у багатьох місцях і в різних контекстах, раціональність, цілеспрямованість і корисність своїх законів до такої міри, що його текст стає характеристично орієнтованим на мету. Ця риса коранічної мови є спільною для його законів, які стосуються цивільних трансакцій (му'амалат) та поклоніння (ібадат). Тож коли текст описує ритуали вуду (омовіння перед молитвою), то після цього проголошується: «Не бажає Аллаг утруднювати вас, а бажає вам очищення і завершення Своєї милості вам» (5:6). Потім, стосовно самої молитви, проголошується, що «Воістину, молитва стримує від розпустити й неприйнятнього!» (29:45). Щодо джихаду Коран просто проголошує свою мету такими словами: «Дозволено вести боротьбу тим, із ким учинили несправедливо. Воістину, Аллаг спроможний допомогти їм!» (22:39). Мета, інакше кажучи, легалізації джихаду полягає у боротьбі з несправедливістю (зулум), а мета молитви полягає у набутті духовної

чистоти й досконалості, у поєднанні з фізичною чистотою, яка досягається завдяки омовінню перед молитвою. Щодо закону про пряме відомщення (кисас), текст просто проголошує, що «Помста рятує життя ваше, о ви, обдаровані розумом! Можливо, будете богобоязливі ви!»; а у зв'язку з підтримкою бідних (за допомогою закяту), Коран стверджує, що «...і щоб не дісталось воно багатіям з-посеред вас!» (59:7). Згідно з іншим текстом, віряни зобов'язані притлумлювати свої погляди при зустрічі з представниками протилежної статі, адже «Так буде чистіше для них» (24:30).

Можна навести набагато більше прикладів закону, який показує, як Коран та Сунна виражають виправдання своєї мети, причини й користі у стверджувальному сенсі, як і можна знайти численні згадки про злу поведінку й злочини, яким треба протидіяти і які треба карати, в негативному сенсі, з метою запобігання несправедливості, корупції та упередженості. У сфері комерції та му'амалат, Коран забороняє експлуатацію, лихварство, азартні ігри та приховування, які є шкідливими та загрожують меті справедливої ділової активності на ринку. Провідною темою у практично всьому широкому спектрі ахкам (правил) є реалізація користі (маслаха), яка розглядається як сума макасід. Адже справедливість також є маслаха, так само, як і тахзіб аль-фард. Масаліх (множина від маслаха), у такий спосіб стають ще однією назвою для макасід, й улеми використовують ці два терміни майже як взаємозамінні.

Класифікація макасід

Улеми класифікували увесь спектр макасід/масаліх, розбивши його на три категорії у низхідному порядку в плані важливості, починаючи із сутнісних масаліх, чи заруріят, потім розташували додаткові вигоди, або хаджійят, а потім – покращення, або тахсінійят. Сутнісних інтересів є п'ять, а саме: віра, життя, родина, інтелект і власність. Вони є, за визначенням, важливими для нормального порядку в суспільстві, а також для виживання й духовного благополуччя індивідів, настільки, що їхнє руйнування й колапс спричинять хаос та колапс нормального порядку в суспільстві. Шаріат прагне захищати й підтримувати ці цінності й пропонує заходи для їхнього збереження та просування. Отже, джихад покликаний захищати релігію, а кисас, фізична відплата, – захищати життя. Шаріат вживає стверджувальних, а також і каральних, заходів для захисту й промоції цих цінностей. Крадіжки, перелюб та споживання вина є тими вчинками, які караються, оскільки становлять загрозу для приватної власності, добробуту родини й цілісності людського інтелекту відповідно. Знову ж таки, у стверджувальному значенні, але на іншому рівні, Шаріат заохочує роботу й торговельну активність, щоб уможливити заробіток індивідів на прожиття, і він розробляє заходи для забезпечення плавного перебігу комерційних трансакцій на ринку. Сімейне законодавство Шаріату переважно виступає як напрямні, що прагнуть зробити сім'ю безпечним пристановищем для усіх її членів. Шаріат також заохочує здобуття знань та освіти, щоб забезпечити інтелектуальний доб-

робут людей та прогрес мистецтв і цивілізації. Інакше кажечи, сутнісні масаліх становлять собою всеохопну тему Шаріату, оскільки усі його закони у той чи інший спосіб пов'язані із захистом цих цінностей. Ці цінності є ядром, так би мовити, першорядними і найголовнішими цілями Шаріату.

Другий клас інтересів, відомий під назвою хаджійят, або додаткових інтересів, визначається як користь, котра має на меті усунення труднощів і тягот, які не становлять загрози для самого виживання нормального порядку. Значна частина послаблень (рухас), таких як скорочення молитви і дозвіл не постувати для хворих і подорожніх, що їх дарував Шаріат, націлені на запобігання труднощів, але вони не є сутнісними, оскільки люди можуть жити без них, якби так було треба. Майже у всіх сферах обов'язкових актів поклоніння Шаріат дарував такі послаблення. У царині му'амалат Шаріат зробив чинними певні види контрактів, як от продаж салам, що передбачає авансовий платіж, а також лізинг та оренду (іджара), зважаючи на потребу людей у них і незважаючи на певну аномальність, яка властива обом. У царині сімейного законодавства, знову ж таки, Шаріат дозволяє розлучення у ситуаціях дійсної необхідності, тобто, дозволяє полегшення, яке має на меті, у результаті, забезпечення добробуту сім'ї та захист її від грубих конфліктів.

Масалах другого класу піднімаються до статусу сутнісних масаліх, коли стають предметом глибокого суспільного занепокоєння. Щоб проілюструвати це, можна навести такий приклад: чинність іджара може мати другорядне значення для окремо взятого індивіда, але

становити сутнісний інтерес для суспільства загалом. Подібно і певні послаблення, які даруються у сфері поклоніння, можуть бути другорядними для виживання індивіда, але стати питанням першорядного інтересу для спільноти загалом. У випадку конфлікту, який виникає між різними класами інтересів, менший із них може бути принесений у жертву, щоби захистити вищий інтерес. Коли є множина конфліктуючих інтересів і жоден із них не виявляється таким, якому чітко треба віддавати перевагу, тоді запобігання злу має пріоритет над реалізацією вигоди. Тому що Шаріат більше схильний до запобігання злу, як можна зрозуміти з хадису, згідно з яким Пророк сказав: «Коли я наказую вам щось робити, робіть це наскільки ви здатні це зробити, але коли я вам щось забороняю, то уникайте його повністю».

Третій клас масаліх, відомий як тахсініят, має у своїй природі аспект бажаності, оскільки ці масаліх прагнуть досягнути досконалості й довершеності у звичаях та поведінці людей на всіх рівнях. Отож, Шаріат заохочує чистоту тіла й одягу під час молитов і рекомендує, наприклад, використовувати парфуми під час відвідування колективної п'ятничної молитви; і навпаки, він не рекомендує вживання сирого часнику в таких випадках. Шаріат також заохочує благодійність щодо тих, хто перебуває у скруті, безвідносно до рівня обов'язкових податків, а в поклонінні він рекомендує здійснювати додаткові молитви і подібне. У звичаєвих справах та стосунках між людьми Шаріат заохочує м'якість (ріфк), приємну мову й поведінку (хусн аль-хульк) і справедливе поводження (іхсан). Судді й голові

держави також рекомендується не виявляти надмірної ревності у застосуванні покарань, – саме такий стиль вважається найбільш прийнятним. Мета усього цього полягає в досягненні краси й досконалості у всіх сферах людської поведінки.

Ця остання категорія інтересів є, можливо, спеціальною важливістю, оскільки є все проникною і стосується всіх інших масаліх. Людина може здійснювати обов'язкову молитву, наприклад, різними способами, з належною зосередженістю або без неї, віддаючи належне кожній з її складових або здійснюючи її поспіхом та недбало, а різниця між ними полягає у тому, що перший спосіб охоплює виконання і обов'язкового, і бажаного, а другий, у кращому випадку, може вважатися силованим виконанням обов'язку. Можна поширити цей аналіз на майже усі сфери людської поведінки й імплементацію майже усіх ахкамів Шаріату.

Має бути очевидним, що класифікація макасід не повинна зводитися до ахкамів Шаріату чи тільки до релігійних справ, оскільки вона, на рівні засад, є раціональним конструктом, який застосовується щодо звичаєвих, соціальних, політичних, економічних та культурних справ тощо. З цього аналізу також стає зрозумілим, що класифікація певних інтересів і маслаха й розподілення їх у ту чи іншу категорію має бути, до певної міри, відносним і враховувати ціннісне судження, яке розглядає відповідні умови у кожному випадку окремо.

Макасід далі класифікуються на загальні цілі (аль-макасід аль-'амма) та конкретні цілі (аль-макасід аль-хасса). Загальні цілі є такими, що характеризують

іслам та його Шаріат, і вони є доволі широкими й всеохопними. Запобігання шкоді (зарар) є загальною ціллю Шаріату й застосовується до всіх сфер та суб'єктів. Конкретні цілі є обмеженими певними темами й стосуються конкретних предметів. Приклади конкретних цілей є такі, що, скажімо, стосуються сімейних справ, фінансових трансакцій, трудових відносин, свідчень, судових ухвал, і тому подібного.

Інша бінарна класифікація макасід – це їхній поділ на визначені цілі (аль-макасід аль-каті'їят) та спекулятивні цілі (аль-макасід аз-зан'їят). Перші цілі – це такі, які підтримуються чіткими доказами з Корану та Сунни, як от захист власності й гідності індивідів, справедливе правління, право на фінансову підтримку з боку близьких родичів та інші. Спекулятивні цілі не вписуються у ці рамки і можуть бути предметом незгоди. Сказати, наприклад, що навіть найменша кількість випитого вина є настільки ж забороненою, як і значна кількість, згідно з наміром Законодавця, є сумнівним, просто через те, що вона може не викликати сп'яніння, а саме воно і є дійсною причиною заборони вживання алкоголю.

Аш-Шатібі також класифікував макасід на цілі й завдання Законодавця (макасід аш-шарі) та на людські цілі й завдання (макасід аль-мукалляф). Скажімо, забезпечення людського добробуту й користі є визначною метою Бога, яка криється за законами Шаріату, це ілюструє першу категорію, натомість пошук роботи, наприклад, для забезпечення прожиття ілюструє другу категорію макасід.

Макасід також були класифіковані на первинні цілі (аль-макасід аль-аслі'їят) та підпорядковані цілі (аль-

макасід ат-табі'ійят). Перші належать до первинних і нормативних цілей, що їх визначив Законодавець, або людський чинник, від початку, і вони становлять базові цілі законів Шаріату в оцінюванні людських вчинків та поведінки. Наприклад, первинна мета знання ('іلم) й освіти полягає у пізнанні Бога й правильного способу поклоніння Йому, а також у дослідженні й розумінні Його творіння. Так само і первинна мета шлюбу полягає у відтворенні, а первинна мета лекцій полягає у збільшенні знань людини.

Вторинні цілі є такими, що доповнюють і підтримують первинні цілі. Вторинна мета шлюбу, наприклад, полягає у дружбі й сексуальному задоволенні. Вторинна мета пошуку знань може полягати у здобутті диплома, самореалізації і вдосконаленні мови й поведінки людини.

Макасід, які очевидно належать до зарурійят, можуть вважатися визначеними (кат'і). Ті, які ідентифікуються шляхом індукції (істікра') з чітких приписів (нусус) можуть також бути доданими до цієї категорії. А щодо макасід, які не можуть бути включеними в жодну з цих двох категорій, то вони, все ж таки, можуть виявитися визначеними, якщо буде загальний консенсус або чітка юридична постанова з цього приводу. Додаткові макасід, які ідентифікуються за межами цих рамок, можуть бути класифікованими як спекулятивні (занні), які можуть залишатися у цій категорії доки не будуть зведені до рангу визначених шляхом консенсусу чи законодавства. У випадку сутички між ними визначені макасід матимуть пріоритет над спекулятивними. Порядок пріоритету також припускається між визначеними макасід на користь тих, які охороняють віру й життя над

іншими трьома, й далі йде захист сім'ї, а потім – розуму й власності. Подібний порядок пріоритетності також застосовується для сутнісних макасід, які мають перевагу над тими, які вважаються додатковими, а ті, зі свого боку, мають перевагу над тими, котрі є бажаними.

Озвучивши це, не зникає питання про те, як можна уникнути арбітражу в ідентифікації макасід. Адже макасід, як користь/вигоди (масаліх) є, так би мовити, відкритими з кінця, і досі потрібною залишається методологія для забезпечення уникнення необгрунтованої індульгенції, набутої шляхом особистої чи групової упередженості у своїй ідентифікації. Це є питанням, значною мірою, правильного розуміння і виглядає так, що колективний іджтіхад та консультування були би найкращим ресурсом для забезпечення акуратності в ідентифікації макасід. Це, з певністю, було б забезпечено шляхом порад та схвалення спеціалізованої ради вчених, скажімо, у випадку визначення та верифікації макасід, які ідентифікуються з метою здійснення політики й законодавства. Це могло би мати вигляд і парламентського комітету, який займався би експертизою в царині Шаріату й інших дисциплін, і його завдання полягало би у верифікації, припущенні й ідентифікації більш специфічного спектру цілей і завдань Шаріату й закону у поєднанні із законодавством та урядовою політикою.

Як повноправна тема Шаріату макасід не отримували багато уваги на ранніх стадіях розвитку ісламської правової думки і, як такі, вони репрезентували радше пізній додаток до юридичного спадку мазхабів (шкіл думки). Навіть до сьогодні багато поважних підручників з усуль аль-фікх (принципів чи засад ісламської юриспруденції) не згадують макасід аш-шаріа у своєму звичному охопленні усталених тем. Це частково зумовлено природою предмету, який значною мірою переймається філософією закону, його світоглядом та метою, більше ніж специфічними формулюваннями його тексту. Хоча макасід як визначена тема в Шаріаті очевидно є такими, що підлягають іджтіхаду, вони ще не розглядалися як такі у традиційних висвітленнях теорії іджтіхаду.

Ісламська правова думка, в ширшому сенсі, переймається турботою про свою відповідність божественному тексту, а правова теорія усуль аль-фікху просуває ту мету ще далі. Ця буквалістська орієнтація правової думки була загалом більш акцентованою у підході й тенденціях традиціоналістів (агль аль-хадіс), ніж у підході раціоналістів (агль ар-рай). Буквалісти були схильними до розгляду Шаріату як набору правил, велінь та заборон, які адресуються компетентному індивіду мукалляфу і все, що очікувалося від останнього, це коритися відповідним директивам. З іншого боку, прецедент провідних сподвижників відображав те, що вони розглядали Шаріат і як набір правил, і як систему цінностей, у якій специфічні правила розглядалися як реальні прояви всеохопних цінностей. Текстуальна

традиція перших трьох сторіч не дуже цікавилася макасід аш-шаріа, і так було до часів Аль-Газалі (помер у 1111 році), а потім Аш-Шатібі (помер у 1388 р.), коли значний розвиток був досягнутий у формулюванні теорії макасід.

Базове бачення, що його обстоювала теорія макасід, не заперечувалося провідними школами, хоча макасід залишалися на узбіччі головної течії правової думки, яка проявлялася у різних темах і доктринах усуль аль-фікх. За винятком захірітів, які наголошували, що макасід є знаними тільки тоді, коли вони ідентифікуються і виголошуються у чіткому тексті, більшість улемів не обмежили макасід тільки чітким текстом. Адже вони вважали й розуміли Шаріат як дещо раціональне, цілеспрямоване, а його правила такими, що, в загальному, базуються на причинах, які можна ідентифікувати. Проста відповідність до правил, які були спрямованими проти мети й світогляду Шаріату, таким чином, загалом вважалася неприйнятною. Зовсім інший підхід до макасід застосовувався батинітами, які дотримувалися, на відміну від захірітів, того, що сутність і ціль нусус (тексту) завжди була не в очевидних словах тексту, але у прихованому значенні (батин), звідки й походить їхня назва – батиніти. Також були відмінності орієнтації серед провідних мазхабів щодо макасід: деякі були відкритішими до них, аніж інші, але розробка теми про цілі й завдання Шаріату, загалом, не заохочувалася. Це, радше невисловлене, ставлення контрастувало з тим фактом, що сам Коран виявляє значну увагу підкресленню цілей і завдань своїх законів і часто пояснює причини й раціональність, на яких во-

ни базуються. Загальна стриманість улемів у плані ідентифікації макасід може частково бути зумовленою елементами проєкції й прогнозованості, що їх така експертиза, з високою долею ймовірності, залучала би. Хто може сказати з певністю, наприклад, без задіяння певного ступеню спекуляції, що ця чи інша мета є всеохопною ціллю Законодавця, якщо, звісно, сам текст не проголошує її такою. Але тоді, щоб обмежити спектр макасід тільки чітко встановленими у тексті заявами, цього недостатньо.

Тільки на початку четвертого сторіччя піджири термін «макасід» був використаний у юридичних писаннях Абу Абдаллага ат-Тірмізі аль-Хакіма (помер у 932 р.) й рекурентні посилання на нього з'явилися у працях імама Аль-Харамейна аль-Джувайні (помер у 1085 р.), який, імовірно, був першим, хто класифікував макасід аш-шаріа на три категорії сутнісних, додаткових і бажаних (зарурійят, хаджійят, тахсінійят), що стало загальноприйнятим відтоді. Ідеї Джувайні були потім розроблені його учнем, Абу Хамідом аль-Газалі, який написав багато про суспільний інтерес (маслаха) та раціоналізацію (та'ліль) у своїх працях, «Шіфа аль-Галіль» та «Аль-Мустасфа». Загалом Газалі був критичним щодо маслаха як до доказу, але визнавав їх, якщо вони здійснювали промоцію макасід Шаріату. Щодо самих макасід Газалі категорично писав, що Шаріат переслідує п'ять цілей, а саме віру, життя, розум, сім'ю та власність, які мають захищатися як справа абсолютної пріоритетності.

Низка видатних авторів продовжувала робити внесок у тематику макасід, хоча, можливо, не всі їхні праці

стали важливими для розвитку ідей. Сайфуддін аль-Аміді (помер у 1233 р.) визначив макасід як критерій преференції аль-тарджіх серед конфліктуючих аналогій та виробив внутрішній порядок пріоритетів серед різних класів макасід. Аміді також звів кількість сутнісних макасід тільки до п'яти. Малікітський юрист, Шихабуддін аль-Карафі (помер у 1285 р.) додав шостий пункт до існуючого списку, а саме захист честі (аль-'ірда) і це підтримав Таджуддін Абдулвагаб ібн ас-Субкі (помер у 1370 р.), а потім і Мухаммадом ібн Алі аш-Шавкані (помер у 1834 р.). Список із п'яти сутнісних цінностей явно базувався на прочитанні відповідних частин Корану й Сунни, які стосувалися визначених покарань (худуд). Цінність, що її прагло обстоювало й захищало кожне з цих покарань, була відповідно визначена як сутнісна. Найостанніше додавання (аль-'ірда) спочатку вважалося таким, що охоплюється поняттям роду/родини (ан-насль, також ан-насаб), але прихильники такого додавання посилялися на той факт, що Шаріат задіяв окремий хадд (серію покарань, визначених у текстуальних джерелах Шаріату, Корані й Сунні) за звинувачення у вбивстві (аль-казф), що виправдовує додавання. Ізаддін Абдул-Салам ас-Суламі (помер у 1262 р.) у своїй уславленій роботі «Каваід аль-Ахкам» по-своєму характеризував роботу щодо макасід аль-ахкам і звертався до різних аспектів макасід, особливо у зв'язку з 'іллах (ефективною причиною) й маслаха (суспільним інтересом), вдаючись до глибших деталей. Отже, він написав, як підсумок своїх праць, що «найбільша з усіх цілей Корану полягає у тому, щоб сприяти вигодам/користі (масаліх) й означає, що

їх захист і обстоювання також мають на увазі запобігання злу». Суламі додав, що всі зобов'язання Шаріату (ат-такаліф) були сконцентровані на забезпеченні вигоди людей у цьому світі та в наступному. Адже Бог Всевишній Сам не потребує якоїсь вигоди, як і покори від Своїх рабів. Він вищий від усього цього і не може зазнати шкоди від непокори чи непослуху, як і не може отримати вигоду від покори праведних. Шаріат є, інакше кажучи, заклопотаним тим, щоб з початку і до самого кінця забезпечувати вигоди Божим створінням.

Такіуддін ібн Таймійя (помер у 1328 р.) був, імовірно, першим вченим, який відштовхнувся від ідеї про зведення макасід до певної кількості й додав до наявного списку макасід такі речі, як дотримання угод, збереження родинних уз, забезпечення права сусідів, зазначивши, що вони стосуються цього світу, натомість любов до Бога, щирість, правдивість і моральна чистота стосуються світу прийдешнього. Ібн Таймійя у такий спосіб ревізував спектр макасід, перетворивши його із закритого й чітко усталеного списку на відкритий список цінностей, і його підхід тепер є загальноприйнятим сучасними коментаторами, враховуючи Ахмада ар-Райсуні, Юсуфа аль-Карадаві та інших. Карадаві ще більше розширив список макасід, включивши до нього соціальний добробут і підтримку (ат-такафул), свободу, людську гідність і братерство людей, віднісши ці категорії до вищих цілей Шаріату. Це, безсумнівно, підтримується як деталізованими, так і загальними доказами з Корану й Сунни.

Я пропоную додати економічний розвиток і посилення дослідницької діяльності, спрямованої на розви-

ток у науці й технології до структури макасід, оскільки вона є критично важливою у визначенні становища умми у світовій спільноті. З цього аналізу має оприятитися, що макасід аш-шаріа залишаються відкритими для подальшого розширення, яке залежатиме, до певної міри, від пріоритетів кожного сторіччя.

Ідентифікація макасід

Як вже було зазначено, улеми розійшлися у своєму підході до ідентифікації макасід. Перший підхід, про який слід згадати, це текстуальний підхід, який зводить визначення макасід до чіткого тексту, заборон та велінь, котрі є носіями макасід. Макасід, згідно з такою точкою зору, не мають окремого існування поза межами цих рамок. Якщо наявне веління є виразним і нормативним, воно відображає ціль Законодавця у стверджувальному сенсі. Заборони є індикаторами макасід у негативному сенсі в тому плані, що мета заборонної настанови полягає у придушенні зла та в запобіганні йому, про яке йдеться у відповідному місці тексту. Це є загальноприйнятим, але є певні тенденції в межах цих загальних рамок. Якщо захіріти схильні зводити макасід до очевидного тексту, більшість юристів беруть до уваги як текст, так і 'ілах, що підкреслює його, й раціональність тексту. Головний розробник тематики макасід, Аш-Шатібі, висловлювався стверджувально про потребу спостерігати й поважати чіткі настанови, але потім він додав, що відданість явному тексту не повинна бути надто ригідною і не повинна стояти на заваді визначенню раціональності й мети тексту,

що впливають з його слів та речень. Ригідність такого стибу, додавав Аш-Шатібі, сама собою суперечила цілям Законодавця, точно так, як це було би у випадку нехтування чіткими настановами тексту. Коли текст чи то веління, а чи заборона, прочитується у поєднанні з метою й раціональністю, це є твердим підходом, таким, що приносить більшу гармонію з наміром Законодавця. Аш-Шатібі розробив, що макасід, які є відомими із всеохопного прочитання тексту, є двох типів: первинного (аслійя) і вторинного (таб'ійя). Перший тип – це сутнісні макасід, або зарурія, котрі повинен виконувати мукаллаф і обстоювати їх, незважаючи на особистісні схильності, натомість додаткові макасід – хаджійят – є такими, щодо дотримання яких мукаллаф має певну гнучкість і вибір.

Всеохопне прочитання текстуальних велінь Шаріату породило такі питання, як-от чи треба розглядати ваджіб (закон чи вчинок, які є обов'язковими) чи харам (заборонене) як частину мети, що переслідується цією настановою – тобто, інакше кажучи, чи є значення веління інтегральною частиною самого веління. Інше питання, яке постало, це те, чи є уникнення протилежності веління інтегральною складовою мети і ціллю, що її прагне досягнути веління. Загальна відповідь на ці питання полягає в тому, що додаткові аспекти велінь і заборон є інтегральною частиною їхніх цілей, хоча виникла певна незгода щодо деталей. Існує загальна згода стосовно того, що протилежність веління зводиться до заборони події, де це протилежне може бути чітко ідентифікованим. Більшість настанов Шаріату зрозумілі, а їхні цілі, як і те, що є протилеж-

ним щодо них, може бути пізнаним і визначеним завдяки прочитанню чіткого тексту. Тому, зазначається, що те, що може бути необхідним для виконання веління чи ваджібу, також є частиною макасід. Тоді постає питання про мовчання Законодавця у плані певної поведінки в ситуаціях, особливо у таких, де загальне прочитання відповідних доказів проливає світло на цінність такої поведінки. Питання може бути поставлене у наступний спосіб: ми знаємо, що макасід відомі з чітких настанов, але чи можуть вони також бути відомими із загального прочитання нусус шляхом індукції? І саме стосовно цього питання Аш-Шатібі дав оригінальну відповідь, і це саме те, до чого ми перейдемо далі.

Індукція (істікра) за Аш-Шатібі є одним із найважливіших методів ідентифікації макасід Шаріату. Там можуть бути різноманітні текстуальні посилення на предмет, жодне з яких не може мати природи вирішальної настанови. А ще їхня колективна вага є такою, що залишає мало сумнівів стосовно значення, набутого з них. Вирішального висновку можна, інакше кажучи, досягти із множини спекулятивних виражень. Аш-Шатібі ілюструє це вказуючи, що ніде в Корані немає специфічної декларації, у якій мовилося б, що Шаріат був задіяний для користі людей. Хоча таким є оформлений висновок, який робиться на основі сукупного прочитання розмаїття текстуальних прокламацій. Аш-Шатібі потім додає, що вигоди (масаліх) мають розумітися в їхньому найширшому сенсі, який є інклюзивним щодо всіх вигод, які стосуються цього світу й світу

прийдешнього, торкаються індивідуального й суспільного рівнів, матеріального, морального й духовного, і того, що стосується теперішнього так само, як й інтересів майбутніх поколінь. Це широке значення вигод також враховує викорінення шкоди й запобігання їй. Ці вигоди не завжди можна верифікувати й засвідчити лише за допомогою людського розуму без допомоги й настанови божественного одкровення.

Типова класифікація макасід на три категорії сутнісних, додаткових і бажаних, і висновок про те, що Законодавець мав намір захистити їх, базується на, знову ж таки, індукції, оскільки немає специфічної декларації щодо них у текстуальних джерелах. На подібній підставі постанова Шаріату про те, що дійсність акту поклоніння не може бути встановленою засобами іджтіхаду є індуктивним висновком, який робиться на підставі деталізованої очевидності предмету, оскільки немає специфічної настанови в джерелах щодо цього. Ці висновки мають велику загальну важливість; вони не підлягають сумнівам, і їхня достовірність не є справою спекулятивного резонування. Це також той самий індуктивний метод, який привів улемів до висновку про те, що захист п'яти цінностей – віри, життя, інтелекту, власності й роду – є справою першорядної ваги для Шаріату, – немає текстуальної постанови для специфікації якоїсь категорії чи кількості цінностей у цьому переліку.

Індуктивний метод Аш-Шатібі не зводиться до ідентифікації цілей і цінностей, але також простягається

до велінь і заборон, які можуть або виводитися з очевидного тексту, або ж із сукупного прочитання низки текстуальних прокламацій, які можуть траплятися у розмаїтті контекстів. Тоді Аш-Шатібі йде на крок далі і говорить, що індуктивні висновки й позиціонування, які встановлені таким чином, є загальними передумовами й найголовнішими цілями Шаріату і тому мають вищий порядок важливості, ніж специфічні правила. Тож стає очевидним, що індукція є принциповим методом резонування й доведення, до якого вдається Аш-Шатібі у своїй теорії макасід і також у цьому плані він зробив оригінальний внесок у розвиток цієї теми.

Підхід Аш-Шатібі до індукції є ремінісценцією знання, що набуває персоналізації й характеру індивідуальності і базується на стійкій асоціації з індивідуальним та обсервації поведінки індивіда впродовж певного проміжку часу. Цей тип знання є широким та холистичним, оскільки він збагачений осяянням і, схоже, стає надійнішим, коли його порівнювати зі знанням, яке може базуватися тільки на обсервації специфічних, ізольованих інцидентів у повсякденній активності певного індивіда.

Методологічні питання

Відносна сила чи слабкість різних макасід у взаєминах між собою є предметом, стосовно якого література, присвячена макасід, ще й досі перебуває на ранніх стадіях розвитку. Адже постанови Шаріату, які прописані в Корані та Сунні, і юридичний іджтіхад не завжди

оцінюються за шкалою та на вагах макасід. Питання, наприклад, в який спосіб початкові й нормативні цілі (макасід аслійя) протиставляються тому, що може бути визначено як додаткові цілі (макасід фар'ійя) і навіть відмінність між засобами й результатами, оскільки іноді одна ціль може стати засобом для досягнення іншої цілі, – це спонукало Ібн Ашура сказати, що за винятком деяких випадкових посилянь, зроблених стосовно цього Ізаддіном Абд ас-Саламом ас-Суламі у його «Каваїд аль-Ахкам» та Шіхабуддіном аль-Карафі у його «Кітаб аль-Фурук», предмет ще й досі чекає на свій розвиток. Ранній внесок у цей предмет, переважно звівся до однієї класифікації тем у визнаний список із п'яти чи шести сутнісних цілей (заруріят), натомість інші дві категорії додаткових цілей (хаджійят) і вдосконалення (тахсінійят) тематично не ідентифіковані. Ця потрійна класифікація стосується заплутаної вигоди й відносної цінності залучених макасід.

Питання також можуть поставати стосовно того, наприклад, чи може увійти до цієї класифікації особиста свобода й рівність, чи можна сказати, що ця потрійна класифікація не є пристосувальним розміщенням для цих предметів заразом, і що можна вважати бінарну класифікацію нормативних і додаткових цілей (аслійя і фар'ійя) придатнішою для заміни. Також є можливим, насправді, що рівність і свобода можуть бути розташовані в обох категоріях – нормативних і необхідних макасід (зарурі, аслі) і тому розтягнуться у категоріях.

Припускаючи, що ми знайдемо підхожі відповіді на ці питання, потім може постати новий спектр питань стосовно розміщення в одному чи іншому класі таких

різновидів свободи, як свобода релігії, свобода пересувань та свобода висловлення своєї думки. Захист роду і його чистота є сутнісною цінністю (зарурі), а це, ймовірно, матиме на увазі дозволяння шлюбу, який є засобом для досягнення цієї цілі, і те, що він також братиме участь у цьому, але чи може ця оцінка також бути поширеною на припис, який вимагає присутності свідків під час укладання шлюбного контракту, чи насправді дозволеним є розлучення. Чи могли б ми вважати усе це додатковими цілями (хаджіят), зважаючи на те, наприклад, що говорить визнана юридична максима: «Засіб для досягнення ваджіб також бере участь у тому, що є ваджібом!» Чи повинні ми думати про це у рамках додаткових цілей і відносити до категорії аслія-фар'ях (початковий-додатковий) макасід. Чи є тут якісь напрямні лінії?

Індикатор притаманної вигоди очевидно використувався у визнаній класифікації зарурі-хаджі-тахсіні, але є інші індикатори, які можуть бути використаними для допомоги в ідентифікації правильного порядку і розташування різних правил і цілей Шаріату у сферах велінь та заборон, прав і обов'язків та навіть деяких нерегульованих аспектів поведінки у рамках тієї чи іншої категорії макасід. Ці індикатори можуть бути підсумованими наступним чином:

- 1) присутність чи відсутність тексту в Корані й хадисах, прецеденти сподвижників та їхній загальний консенсус (іджма) забезпечують важливі індикатори як ідентифікації, так і відносної оцінки макасід. У наявності тексту, ясності чи її відсутності у тексті, у тому чи є він чітко визначеним, чи його треба тлумачити,

а чи є він чітким і сам себе пояснює, чи туманним і невизначеним та інше – врахування усіх цих факторів допомагатиме визначати градацію й клас постанов у питаннях та їхньому можливному розподіленні відповідними класами макасід.

2) Інший індикатор, який має допомогти з оцінкою макасід – це врахування вигоди, яка досягається, або шкоди, якої ці макасід допомагають уникнути. Вони мають задіювати раціональне оцінювання можливих вигод і шкоди у світлі превалювання соціальних умов. Треба впевнитися у тому, що вигода у цьому питанні є всеохопною і загальною, що вона стосується якнайбільшої кількості людей і належить до життєво важливих аспектів, – чи це є часткова вигода (джуз'ї), якій бракує певних атрибутів. Промоція справедливості – це загальна і життєво важлива вигода, такою ж є і консультація (шура) в управлінні, але деякі різновиди трансакцій, як-от оптовий продаж наперед чи навіть позбавлена лихварського відсотку позика (кард хасан) можуть не охоплювати якнайбільшу кількість людей і не стосуватися їхніх життєво важливих інтересів. Також треба впевнитися у тому, що ціль і мета Шаріату у валідуванні хукму, вигоді, якій він служить, чи в уникненні потенційної шкоди не завжди є відомою зі знання самого хукму, але потребує верифікації шляхом розмислу, дослідження й іджтихаду.

3) Так само наявна література з фікху й збірки фетр стосовно визнаного спектру п'яти цінностей (аль-

ахкам аль-хамса – сім, згідно з ханафітською школою), а саме обов'язкове, рекомендоване, осудне, дозволене й заборонене (ханафіти додають макрух тахрімі й фард) могли б допомогти в ідентифікації та відносному оцінюванні макаїд. Додаткова інформація з цього приводу може бути знайдена у бінарній класифікації фікху трансгресій у великі й малі гріхи (аль-кабаїр та ас-сагаїр) і справді в літературі, яка стосується стовпів і сутності ісламу, аль-ахкам аль-хамса, які є укоріненими в чіткому тексті. Буде зазначено, що багато з наступних категорій складаються, по суті, з таких етичних категорій, як рекомендоване, осудне, малі гріхи і подібне.

- 4) Інший шлях оцінювання макаїд, як вже зазначалося, належить до покарань, які Шаріат може забезпечувати для певної поведінки з метою обстоювання й захисту певних цінностей. Приписані покарання худуд природно використовувалися ранніми авторами, які писали про макаїд і про те, що стосувалося цієї тематики у відповідності з таким підходом. Але навіть серед правопорушень, які караються худуд, є деякі, як-от звинувачення у вбивстві (казф) і розпиванні вина (шурб), за які накладається менше покарання. Тож можна припустити, що цінності, які ними захищаються, належать до другого порядку макаїд (тобто хаджіят). Що стосується шурб, можна ще додати, що це правопорушення та'зір, за яке передбачається дискреційне покарання, але воно якось потрапило до худуд, навіть незважаючи на те, що Коран не передбачає специфічного покарання за нього.

5) Постанови Шаріату (ахкам) також можуть бути оцінені й макасід, які вони переслідують, верифіковані шляхом посилення на силу чи слабкість обіцянки винагороди чи застереження (аль-ва'д ва аль-ва'ід), що текст може містити. Адже обіцянка винагороди може мати освітню цінність, або, якщо вона висловлена емоційною мовою, може бути припущенням щодо сутнісних макасід, або таким, що може веліти нижчий порядок пріоритетності, в залежності від тексту, який її містить, і цілісного прочитання Корану й хадисів. Наприклад, Коран обіцяє велику винагороду за добре ставлення до батьків і там же міститься красномовне застереження для тих, хто погано ставиться щодо них. Пророк також суворо застеріг тих, хто свідомо брехав йому. Негайна мета в обох випадках є очевидною і може відповідно бути оціненою як сутнісні цілі в рамках сім'ї та релігії. Порівняйте це з обіцянкою винагороди для тих, хто підтримує свою дружину й сім'ю, забезпечує їхнє прожиття, чи для того, хто годує звірів і птахів. Макасад у першому випадку – просувати взаємну відданість і лояльність у сім'ї, додаткові макасід, можливо, і співчуття до тварин у другому випадку, може бути віднесеним до категорії тахсініят.

Остання мета, а саме співчуття щодо тварин, схильна до набуття дещо ширшого профілю у деяких хадисах, один з яких розповідає про суворе покарання для жінки, яка, як повідомляється, прив'язала свого kota до стовпа і той, внаслідок цього, загинув від голоду, в

іншому йдеться про обіцянку великої винагороди (входження в Рай) для чоловіка, який врятував життя собаки, яка гинула від спраги в пустелі. Є численні тексти хадисів, які обіцяють велику нагороду за очевидно маленькі вчинки, які належать до категорії актів поклоніння, як-от декламування певного аяту у певний час чи за багаторазове його декламування. Мета і ціль таких обіцянок часто стають зрозумілими з контексту. Вага, яка надається таким актам, часто є символічною, необов'язково вона фокусується на актах у питаннях, а на принципах, які вони візуалізують, ними можуть бути милосердя і співчуття, чи на вигоді, яка досягається шляхом згадування Бога. Вирази у деяких випадках є фігуративними, вони мають намір спричинити вплив на забезпечення освіти й настанови. Навіть було сказано, що вони можуть необов'язково призводити до отримання винагороди й покарання у тому чи іншому випадку.

З вищенаведених прикладів стає зрозуміло, що мета й ціль нижчого порядку можуть набувати незвичайно високого профілю у стресових і загрозливих для життя ситуаціях, у таких випадках слід упевнитися в нехайності максад, яка розглядається, й зіставити її з навколишніми обставинами, і, наприклад, у випадку порятунку життя помираючої тварини тахсіні прирівнюється до рангу зарурі. Це не змінює нашої базової позиції, однак милосердне ставлення до тварин загалом, належить до категорії тахсінійят.

- 6) Цінність хукму й мети, яку він переслідує, також можуть бути вивіреними шляхами звернення до того, що повторюється в Корані й хадисах. Посилання

на справедливість, наприклад, співчуття (рахма) й терпіння (сабр) є частими в тексті. Те саме можна сказати, можливо, про благодійність надобов'язкового заяту, про що часто згадується в Корані й хадисах. Сюди можна також додати, що повторення у сфері неухильних обов'язків (ваджіб і харам) є відносно менш важливим, але воно має тенденцію до мандуб і макрух (рекомендоване й осудне). Адже коли ваджіб чи харам містяться у категоричному й чіткому тексті, подальше повторювання необов'язково має щось додати до цього, хоча ханафіти зважають на цей фактор, а саме на поповнення, пліч-о-пліч із текстуальною ясністю, навіть у зв'язку з посиланням на ваджіб і харам. Отже, вони зводять ваджіб до рівня красномовного обов'язку (фард) і осудного (макрух) до рівня макрух тахрімі (осудне, близьке до забороненого), як протиставлення макрух танзіхі (макрух для чистоти), що є ближчим до дозволеного, чи то мубах. Повторення, в такому випадку, схильне відігравати відносно важливішу роль у контексті етики, ніж воно це робить у зв'язку з чіткими юридичними настановами.

Макасід та іджтіхад

Розробляючи свою теорію макасід, Аш-Шатібі акцентував увагу на тому, що знання макасід є передумовою для набуття статусу муджтахіда. Ті, хто нехтує здобуттям знань у цій галузі, стають на згубний шлях, оскільки це зумовлюватиме помилки в їхньому іджтіхаді. Серед них і прихильники згубного нововведення (агль

аль-біда), які дивляться тільки на явний текст Корану, не заглиблюючись у його мету та значення. Ці інноватори (алюзія на хариджитів) причепилися до заплутаних фрагментів Корану (аль-муташабігат) і почали робити свої припущення та висновки на їхній основі. Вони обрали атомістичний та фрагментований підхід до прочитання Корану, який не спроможний пов'язати відповідні частини тексту разом. Провідні улеми, зі свого боку, розглядають Шаріат як цілісність, у якій окремі правила мають прочитуватися у світлі ширших передумов і цілей. Тахір ібн Ашур, автор іншої знакової книги про макасід «Цілі ісламського Шаріату», також підтверджував, що знання макасід є незамінним для іджтіхаду в усіх його проявах. Деякі улеми, які зводили спектр свого іджтіхаду тільки до буквальних інтерпретацій, знаходили це можливим, додав Ібн Ашур, – проектувати персональну думку в слова тексту і впадати у помилковість, віддаляючись від загального духу та мети навколишньої дійсності. Це може бути проілюстровано посиленням на різні погляди улемів стосовно того, чи виплата закяту з такого майна, як запаси пшениці й фініків, повинна здійснюватися тільки самими цими продуктами, чи вона може здійснюватися у вигляді грошового еквіваленту. Ханафіти визнали законним виплату закяту в грошовому еквіваленті, але Аш-Шафі'ї (помер у 820 р.) дотримувався протилежної думки. Точка зору ханафітів базується на аналізі мети закяту, яка полягає в тому, щоб задовольняти потребу бідних, і це також може досягатися виплатою грошового еквіваленту з цих продуктів. Ібн Кайїм аль-Джавзія також розглянув питання про виплату сада-

ка аль-фітр, стосовно якої в хадисах згадується, що вона має виплачуватися фініками, зерном, іноді виноградом – то була звична їжа в Медині тих часів. Загальна мета усього цього полягала радше в забезпеченні потреби бідняків, ніж у виплаті їм допомоги у вигляді саме цих коректних продуктів харчування. Можна навести інший приклад: Малік (помер у 795 р.) отримав запитання про людину, яка виплачує свій закят наперед, себто до завершення року, його запитали, чи потрібно такій людині ще раз сплачувати закят наприкінці року. Малік відповів, що він тут проводить аналогію з ритуальною молитвою (саят). Якщо хтось здійснює свою молитву раніше встановленого часу, він повинен здійснити її знову тоді, коли належить. Згодом, юристи малікітської школи, зокрема Ібн аль-Арабі (помер у 1148 р.) та Ібн Рушда (помер у 1126 р.), відійшли від цієї позиції і визнали сплату закяту наперед припустимою. Є, як вони зазначали, різниця між молитвою й закятом в тому плані, що перша міцно приурочена до певних і чітко визначених проміжків часу, але такої прив'язки немає щодо закяту. Отож, закят можна виплатити наперед, особливо, якщо йдеться про кілька тижнів чи трохи більше.

Абу Ханіфа (помер у 767 р.) частко критикувався представниками агль аль-хадіс за відхід у різних випадках від буквальних текстів хадисів і за вдавання до альтернативного виведення постанов. Але за детальнішої перевірки виявляється, що Абу Ханіфа вчиняв так тільки тоді, коли він досягав суперечливих висновків на основі прочитання конкретного хадису у поєднанні з іншими відповідними доказами з Корану й Сунни.

Також варто зазначити, що принагідно муджтахіди й судді видавали рішення стосовно суперечливих питань, які під час детального й ретельного вивчення виявлялися такими, що перебувають у стані дисгармонії з цілями й завданнями Шаріату. Приклади такого стибу також перелічуються у посиланні на контракти, оскільки контракт може бути належним чином підписаним і накласти зобов'язання на сторони, але потім виявитися несправедливим щодо однієї зі сторін, зважаючи на несподівану зміну обставин. У такому випадку суддя та муджтахід навряд чи можуть ігнорувати відповідні зміни й наполягати на обов'язковості зазначеного контракту, зважаючи на підстави простої формальності. Адже контракт не є більше законом для договірних сторін, якщо він виявляється інструментом несправедливості. Такий контракт має бути впорядкованим по-новому, справедливо, що відповідає меті Законодавця, а саме: їй повинен належати пріоритет, а не міркуванням відповідності неприйнятному контракту. Не вдаючися в деталі, приклади конфлікту між всеохопними цілями Шаріату й конкретними постановами також можуть виникати і в тих випадках, коли йдеться про судження за аналогією (кияс). Ригідна відданість киясу у певних питаннях може призводити до незадовільних результатів, оскільки рятівним засобом може стати істіхсан, щоб отримати альтернативну постанову, що перебуває в гармонії з цілями Шаріату.

Інша риса макасід, яка є важливою для іджтіхаду – це увага, яку муджтахід повинен приділяти кінцевому результату й наслідкам своєї постанови. Адже фетва

або іджтіхад були б дефективними, якби не зважали на свої власні наслідки (ма'алат). Ми зазначаємо в Сунні Пророка приклади, коли Пророк приділяв увагу наслідкам свого рішення, часто надаючи цьому аспекту перевагу над іншими аспектами. Були випадки, наприклад, коли Пророк знав про підривну діяльність лицемірів, але він не переслідував їх з певних міркувань, як він сам зазначав: «Я боюся, що люди можуть сказати, що Мухаммад вбиває своїх власних сподвижників». Пророк також уникав того, щоб змінювати локацію Кааби й перебудувати її на початковому фундаменті, який був закладений патріархом Ібрагімом. У доісламські часи араби Мекки змінили те розташування, а коли Айша висловила перед Пророком припущення про те, що він міг би, можливо, відновити Каабу на її початковому місці, той відповів: «Я зробив би так, якби не побоювався того, що це може підштовхнути наш народ до невіри». В обох випадках, Пророк не думав про нормальний плин справ, себто про втрату лицемірів та відновлення Кааби на її початковому фундаменті, він зважав на наслідки таких дій і побоювався, що вони призведуть до поганих результатів.

Нормальний стан речей у контексті злочинів і покарань, звичайно, полягає в тому, щоб застосовувати покарання, коли для того є відповідні причини й підстави. Можуть бути випадки, однак, коли вибачення кривдника видається більш доречним, і саме тому суддя та муджтахід повинні зважати на це і відображати потім це у своїх постановах. Аш-Шатібі у цьому контексті провів слабе розрізнення між нормальним

‘іллах, який уводить в дію конкретну постанову в конкретному випадку, і тим, що він визначив як верифікацію конкретного ‘іллах (тахдід аль-манат аль-хасс) у виведенні постанови й іджтіхаді. Вчений (муджтахід) може досліджувати нормальний ‘іллах й ідентифікувати його у випадку, наприклад, бідняка, який відповідає тим характеристикам, які необхідні для отримання закяту, а також із посиланнями на чесність свідків, але таке дослідження може набути іншого перебігу, коли воно пов’язане з конкретним індивідом, тоді окремо треба досліджувати що є адекватним, а що – ні в кожному новому випадку. Отже, муджтахід повинен бути обізнаним не тільки в законах і специфічних доказах, але також повинен мати проникливість та прозорливість, щоб виводити постанови, які беруть до уваги як власні наслідки, так і особливі обставини у кожному конкретному випадку.

Висновок

Макасід, без сумніву, є зануреними в текстуальні приписи Корану й Сунни, але вони переважно зважають на загальну філософію й цілі цих приписів, часто виходячи за рамки спеціалізації тексту. Акцент робиться не стільки на словах та реченнях тексту, скільки на цілі й меті, що його він обстоює й підтримує. Шляхом порівняння з правовою теорією джерел, усул аль-фікх, макасід аш-шарі'а не обтяжені методологічним технічним апаратом й буквалістським підходом до тексту. Макасід інтегровані в ступінь універсальності й охоплення у прочитанні Шаріату як такого, себто багатьма шляхами, унікальним чином, і підносяться над вузькими рамками й обмеженнями часу й обставин. Водночас тоді, коли такі важливі доктрини усул аль-фікху, як загальний консенсус (іджма), судження за аналогією (кияс) і навіть іджтіхад, здаються обтяженими важкими обставинами, умови, які можуть перебувати в дисгармонії з панівним соціально-політичним кліматом нинішніх мусульманських країн, макасід стали фокусом уваги, оскільки вони схильні забезпечувати готовий і зручний доступ до Шаріату. Природно, що це має значення для розуміння широких обрисів цілей Шаріату на першому місці, перед тим, як переходити до більш специфічних аспектів. Отже, адекватне знання макасід наділяє студента, який вивчає Шаріат, прозорливістю й забезпечує його теоретичними рамками, в яких спроба набутти деталізоване знання щодо різних його доктрин може стати цікавішою й вагомішою.

Просто про цілі Шаріату

Мохаммад Хашім Камалі

Переклад: Ю. Косенко
Редакція: М. Хряк-Петльований

Підписано до друку 28.01.2021 р. Формат 70х100 1/16.

Папір офсет. Гарнітура «Garamond». Друк цифр.

Ум. друк. арк. 3,22. Наклад 500 екз. Зам. № 22.

Видавництво «Волинські обереги».

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: + 38 (0362) 62-03-97.

e-mail: oberegi97@ukr.net

Свідоцтво про внесення в Державний реєстр суб'єкта видавничої справи

ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Віддруковано в друкарні в-ва «Волинські обереги».

Макасід аш-шаріа, або цілі й завдання ісламського закону, є, вочевидь, важливою темою Шаріату, якій приділяється децю недостатня увага. Загалом, Шаріат покликаний приносити користь як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях, а його закони оформлені так, щоб захищати цю користь і вигоди й полегшувати вдосконалення й досконалість умов людського життя на землі.

Ця праця представлена у п'яти головних розділах, перший розділ починається із загальної характеристики макасід аш-шаріа та обґрунтування їх в Корані. Другий розділ розглядає класифікацію макасід та певний порядок пріоритетів, який є інтегрованим у структуру макасід. Третій розділ присвячено історичному розвитку й внеску окремих провідних улемів (вчених), особливо Абу Ісхака Ібрагіма аш-Шатібі, в теорію макасід. Четвертий розділ книги розглядає різні підходи улемів, що їх вони застосовували для ідентифікації макасід. І нарешті, останній розділ висвітлює зв'язок макасід з іджтихадом й шляхи, якими макасід можуть збільшити масштаб та калібр іджтихаду.

МОХАММАД ХАШІМ КАМАЛІ

Мохаммад Хашім Камалі наразі є головою й виконавчим директором у Міжнародному інституті передових ісламських студій в Куала-Лумпурі. Він був професором юриспруденції й деканом факультету в Міжнародному ісламському університеті Малайзії з 1985 по 2007. Він є шаріатським радником комісії з безпеки Малайзії, головою шаріатської ради CIMB й головою шаріатської ради в Stanlib Corporation, Південна Африка. Професор Камалі взяв участь у понад 120 національних і міжнародних конференціях, видав 16 книжок і понад 110 наукових статей. Він є автором низки праць, включаючи «Свобода думки в ісламі» (Кембридж, 1997); «Свобода, рівність та справедливість в ісламі» (Кембридж, 2002); і підручника з вивчення хадисів. Він отримав премію імені Ісмаїла аль-Фарукі за наукові дослідження двічі, у 1995 і 1997, і потрапив у список визначних особистостей «Хто є хто у світі».

Міжнародний Інститут
Ісламської Думки